

**Mário Caetano João – Petr Jelínek – Aleš Knitl (eds.):
Lusofonní Afrika 1975–2005. *África lusófona 1975–2005.***

1. vydání. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2006, 207 stran, ISBN 80-86506-49-5 (signatura knihovny ÚMV De 52 830 PK).

Portugalsko, stejně jako Česká republika, je průměrnou evropskou zemí – počtem obyvatel, rozlohou, silou a velikostí ekonomiky. V jednom se však zásadně liší, zatímco se Češi navzdory slovům národní hymny *Kde domov můj?* dají poměrně snadno lokalizovat, pro Portugalsko platí, že „*Bãh dal Portugalcům za kolébku malou zemi, ale za hrob celý svět*“.¹ Zatímco „hloubka“ naší „stopy ve světové historii“ v zásadě odpovídá našemu postavení (snad je i o kousek výraznější), v případě Portugalska, ačkoli to na první pohled není znát, se jedná o stát, který zcela mimořádným způsobem ovlivnil podobu moderního světa. Bez jakékoli nadsázky je možné tvrdit, že Portugalsko je jedním ze spoluzakladatelů globalizace, čehož výmluvným důkazem budiž skutečnost, že portugalština je v první desítku nejfrekventovanějších světových jazyků s výrazně větším počtem rodilých mluvčích než v Evropě „důležitější“ ruština, francouzština či němčina.

„Špatná viditelnost“ Portugalska je způsobena zejména tím, že v okamžiku, kdy si Evropané mezi sebe ve druhé polovině 19. století dělili svět, aby z něj v předvečer první světové války ovládli stěží uvěřitelných 84 %, ² bylo již Portugalsko dávno za zenitem své moci a zároveň se k Evropě tradičně „točilo zády“, neboť ji k ničemu nepotřebovalo. Portugalci v daný okamžik dokázali dokonale využít fyzickogeografických – ze všech západoevropských států disponovali nejvýhodnější polohou pro vyplutí na Atlantik – i geopolitických – nejdříve konsolidované a zřetelně ohraničené teritorium národního státu – předností a vydali se do světa. Až do přijetí do Evropských společenství (1986) Portugalsko samo sebe ostatně vnímalo jako primárně atlantickou zemi, což bylo od roku 1949 silně umocňováno i členstvím v Severoatlantické alianci.

„Osvojování“ afrických území bylo zahájeno již na počátku 15. století dobytím Ceuty v roce 1415. Kvůli hledání cesty do Indie Portugalci nezadržitelně postupovali k jihu, kde se Bartolomeu Diazovi v roce 1488 podařilo obeplout nejnižší výběžek kontinentu a dostat se do Indického oceánu. V jeho stopách pak pokračoval Vasco da Gama, který o deset let později konečně portugalská plavidla bezpečně dovedl do vysněné Indie. Afrika přes nespornou obchodní atraktivitu některých lokalit byla tedy zpočátku „pouhou“ gigantickou překážkou na cestě do Orientu. Její význam zásadně vzrostl teprve v okamžiku, kdy byli Portugalci vypuzeni z Brazílie, a zejména ve druhé polovině 19. století, kdy se o Afriku začali zajímat i ostatní evropské mocnosti. Portugalci nejenže dokázali tvářit v tvář ostatním Evropanům obhájit své teritoriální nároky, ale na rozdíl od ostatních (s čestnou výjimkou Francie v pobřežních částech dnešního Alžírsku) svá africká teritoria konstitučně připojili přímo k vlastnímu Portugalsku v podobě tzv. zámořských provincií. V období po skončení druhé světové války a zejména po roce 1960 se pak Afrika podruhé stala „překážkou“, která tentokrát Portugalsku nebránila na cestě do Orientu, ale blokovala jeho úsilí o „návrat“ do Evropy.

V roce 2005 si pět afrických států – Angola, Guinea-Bissau (do získání nezávislosti tzv. Portugalská Guinea), Kapverdy, Mosambik a Svatý Tomáš a Princův ostrov (São Tomé e Príncipe) – spolu s Portugalskem připomnělo třicetileté výročí konce portugalské přítomnosti v Africe. I když portugalská území v Africe nebyla největší, nejlidnatější či nejbohatší z evropských „claimů“, představovala nejdéle trvající kontinuální přítomnost evropského státu nejen na černém kontinentě, ale v zámoří obecně. Portugalské impérium tím sice ještě nebylo zcela zlikvidováno – až do roku 1999 Portugalsko ovládalo rozlohou nepatrné Macao –, *de facto* však šlo o poslední dějství procesu, který byl zahájen emancipací Brazílie (v letech 1822–1825), aby pak po vypuzení Portugalců z Indie (1961) gra-

doval v letech 1973–1975 v případě výše zmíněných afrických států a Východního Timoru. V roce 1975 se tak efektivně rozpadlo poslední západoevropské impérium a v „rodinně“ evropských imperialistů tak se svou říší, tehdy maskovanou pod názvem Sovětský svaz, zůstali osamoceni Rusové.

Recenzovaný sborník je výstupem z konference *Lusofonní Afrika 1975–2005*, kterou v listopadu 2005 uspořádala Česko-angolská kulturní organizace (ČAKO) ve spolupráci se Společností přátel Afriky (SPA), s Náprstkovým muzeem asijských, afrických a amerických kultur v Praze a s Ústavem Blízkého východu a Afriky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Vedle komerčních subjektů se organizátorům dostalo rovněž podpory Ústavu mezinárodních vztahů v Praze (ÚMV), Odboru kulturních a krajaných vztahů Ministerstva zahraničních věcí České republiky a Velvyslanectví Angolské republiky ve Spolkové republice Německo.

Sborník, v němž své příspěvky publikovalo třináct autorů, pokrývá velmi široký záběr témat, počínaje problematikou historickou a politickou (či spíše politologickou) přes problematiku ekonomickou až k otázkám kulturním a jazykovědným. Po prolistování obsahu proto čtenáře nevyhnutelně přepadnou pochyby, co od takové „všehochuti“ může očekávat. Je však podstatné, že po pročetí celého textu dospěje k závěru, že nejde o žádný „eintopf“, ale o pečlivě sestavený výběr „pokrmů“, které vnímavému čtenáři velmi názorně představí nesmírnou pestrost „exotické kuchyně lusofonní Afriky“.

Publikované texty jsou napsány buď česky, nebo portugalsky, přičemž za každým příspěvkem je zařazeno stručné shrnutí ve druhém používaném jazyce práce. Tuto praxi editoři, aniž by to jakkoli vysvětlili, u dvou příspěvků nedrželi. Tato jejich nedůslednost bohužel poněkud narušuje dojem z jinak celkově zdařilé práce. Český čtenář neovládající portugalský (což je i můj případ) se tak nic nedozví o příspěvku Augusta Caetana Joãa *Conceitos e realidades da nova economia e a sua incidência em Angola* a portugalský čtenář neznající češtinu se zase může jen dohadovat, o čem asi píše Aleš Knitl ve svém příspěvku *Porevoluční vývoj angolské prózy*, což je jistě na škodu. Čeští autoři mají nad portugalsky píšícími kolegy mírnou početní převahu (8 : 5); důležitější však je, že tři portugalsky píšící členové autorského kolektivu, narození v Angole, dlouhodobě pracují či studují v České republice, a proto lze oprávněně předpokládat, že jsou důvěrně obeznámeni s českým prostředím a s mírou (ne)informovanosti o problematice, kterou (primárně českým) čtenářům přibližují. Je sympatické, že na straně zastoupených českých autorů se ve sborníku setkáváme jak s příspěvky renomovaných a zavedených autorů, jimiž nepochybně jsou Luboš Kropáček, Jan Klíma, Vlastimil Fiala a Marie Havlíková, tak s texty autorů mladší či přímo velmi mladé badatelské generace, jež je reprezentována Petrem Jelínkem, Petrem Zídkem, Alešem Knitlem a Matyášem Pelantem.

Vzhledem k tomu, že těžištěm portugalského afrického záboru byl region jižní Afriky, není nikterak překvapivé, že na Angolu a Mosambik je soustředěna většina příspěvků. Angola, již byla přikládána větší důležitost a z níž – jak již bylo uvedeno výše – pocházejí tři autoři, je nejčastěji zkoumaným teritoriem. Z politicko-geografického hlediska je mimořádně zajímavý příspěvek profesorky Isabely Castro Henriquesové, nazvaný *Angola: přednáška o historii budování teritoria*, v němž autorka na konkrétním mapovém materiálu přehledně ukazuje, jak důležitou složkou fungování současné Afriky je „vyplňování“ prostoru kolonizátory vytyčených hranic novým „národním“ obsahem.

Zatímco *Kapverdy a Svatý Tomáš a Princův ostrov* žádný samostatný příspěvek nezískaly, Petr Zídek, spoluautor knihy *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989* (spolu s Karlem Sieberem, Praha: ÚMV, 2007), ve svém textu *Československo a Guinea-Bissau (1961–1989)* na konkrétním příkladu fundovaně přibližuje aspekty jedné z nepříliš známých kapitol naší zahraničněpolitické aktivity v dobách socialistického Československa. Jeho slova ze závěrečného shrnutí – „*Pomoc Prahy byla svého druhu »nevratnou investicí« do globální politiky sovětského bloku*“ (Caetano – Jelínek – Knitl /eds./, 2006, s. 126) – jsou více než výstižná. Dva autoři – Vlastimil Fiala a Petr Jelínek – se věnovali

Mosambiku. Fialův příspěvek *Politické strany a stranický systém v lusofonní Africe (na příkladu Mosambiku v letech 1960–2004)* se v několika ohledech vymyká celkovému vyznění sborníku. Tento pečlivý pokus o politologickou analýzu komplikovaného fenoménu stranických systémů a politických stran je – možná nechtěně – vynikající ukázkou toho, kolik energie a nadějí bylo vkládáno do procesu získání nezávislosti a budování moderního státu a jak málo pozitivních výsledků tento proces přinesl. Autor svědomitě mapuje vývoj mosambické politické scény (vzhledem k rozsáhlému využívání dobové literatury se v textu nevyhnutelně objevují i době poplatné výrazy, které zajímavým způsobem „reznoují“ se Zidkovým příspěvkem), aby nakonec dospěl – podle mého názoru – k nevyhnutelnému závěru: „*Politický vývoj mosambického stranického systému v letech 1994–2004 ukazuje, že se v Mosambiku prosadil pluralitní stranický systém s predominantní politickou stranou FRELIMO, která ve třech volbách za sebou byla schopna získat nadpoloviční parlamentní většinu. Představitelé FRELIMO nebrání ostatním mosambickým politickým stranám v jejich opoziční činnosti a řada těchto politických stran je zastoupena v regionálních parlamentech a lokálních vládách.*“ (Caetano – Jelínek – Knitl /eds./, 2006, s. 84.) Při hledání hlavní konfliktní linie štěpení mezi FRELIMO a RENAMO „*stojíme před závažnou otázkou, jak tuto současnou konfliktní linii štěpení pojmenovat... Obě politické strany totiž zastupují voliče se stejným sociálním původem a ze stejného sociálního prostředí (převážně rolníci z venkova a chudí obyvatelé měst), pro které jsou euroamerické ideologické koncepce naprosto cizorodé.*“ (Caetano – Jelínek – Knitl /eds./, 2006, s. 84.) Fiala tak v závěru svého příspěvku plynule „předává štafetu“ Petrovi Jelínkovi. Ten se v příspěvku *Ozbrojený konflikt v Mosambiku a jeho dopad na státní správu* skvěle vyrovnává s – podle mého názoru – zásadním problémem provádějícím většinu euroamerických prací o Africe, který spočívá v nedostatečné schopnosti (či vůli?) odlišit politicky korektní představu o fungování afrických států (a společností) od reality. Jelínek srozumitelně ukazuje na problémy, rozdíly a podobnosti, s nimiž se ve snaze vytvořit výkonnou státní správu museli v Mosambiku vypořádat nejprve Portugalci a po nich znesváření aktéři občanské války RENAMO a FRELIMO. V závěru jasně ukazuje, že všichni aktéři nakonec dospěli k poznání nezbytnosti zapojit do správy země tradiční domorodé autority, tedy náčelníky, čímž se nejen v tomto ohledu poměry vracejí ke stavu, jenž v Mosambiku panoval před odchodem Portugalců: „*Stát v postkonfliktním období rezignoval na ambice přímo kontrolovat venkovské lokality. Rekonstrukce státu tak neznamenala pouhé obnovení předválečného stavu, ale provázelo jej uplatnění nových (respektive staronových) principů. Postkonfliktní mosambický stát silně připomíná koloniální model v tom, jak pro kontrolu venkova využívá tradičních autorit.*“ (Caetano – Jelínek – Knitl /eds./, 2006, s. 104.) Zásadním pozitivním příspěvkem Jelínkova textu tak podle mého názoru je zcela transparentní poukázání na zcela odlišné zakotvení správní a politické reality afrických států, které – pokud nebude bráno v úvahu – předem odsuzuje jakékoli aktivity „Západu“ v Africe k nezdaru.

Příspěvek Mária Augusta Caetana Joãa na příkladu angolského zemědělství zřetelně ukazuje, že portugalská nadvláda, bohužel až v samém závěru, mohla v zemi vybudovat solidní fundament hospodářského rozvoje. Na tyto základy, navzdory téměř třem desetiletím devastující občanské války, v současnosti asi může být navázáno, avšak otázkou, kterou si autor bohužel neklade, je, zda k tomu vláda vytvoří podmínky. Vzhledem k mimořádně prudkému tempu hospodářského růstu v posledních dvou letech (18 % v roce 2006 a předpokládaných až 25 % v roce 2007), jehož motorem je těžba ropy a silná přítomnost komunistické Číny, tomu, bohužel, nic nenasvědčuje. Pro návrat k „agrárním kořenům“ jako ke zdroji budoucí postupné industrializace země totiž za současné situace očividně neexistuje dostatečný tlak.

Příspěvky Anny Mafaldy Leiteové *Kritické modely zastoupení orality v afrických literárních textech a jejich srovnání v rámci postkoloniálních teorií*, Marie Havlíkové *Portugalsky psané africké literatury v českých překladech a ve výuce*, Aleše Knitla *Porevoluční*

vývoj angolské prózy a Matyáše Pelanta *Kreolštiny portugalského základu* jdou svým zaměřením natolik mimo rovinu mých zájmů a znalostí, že by bylo zcela nepatřičné, abych se k jejich obsahu snažil zaujmout jakékoli hodnotící či kritické stanovisko. Přesto je však třeba zdůraznit, že i texty s takto specifickým zaměřením z hlediska oboru mezinárodních vztahů či politické vědy v tomto přehledu mají plným právem své místo, neboť mají-li být naše zahraniční politika či například rozvojová pomoc – ať již z hlediska jejich výkonu, či studia – úspěšné, nesmíme kulturní rozměr ponechat stranou.

Na závěr byly ponechány dva příspěvky renomovaných českých odborníků, kteří se dlouhodobě věnují problematice Afriky, respektive portugalsky mluvícího světa. Úvodní text Luboše Kropáčka *Jubilejní rok lusofonní Afriky* je sice kratičký (pravděpodobně se jedná o zahajovací proslov konference), ale o to výstižněji staví historický i současný rozměr lusofonní Afriky do aktuálního globálního kontextu. Jan Klíma, náš nejvýznamnější odborník na problematiku portugalského světa, pak v příspěvku s názvem *Třicet let od dekolonizace portugalské koloniální říše* rozehrává tento „akord“ v plné síle, když uvádí a do mezinárodního kontextu začleňuje všechny důležité atributy dekolonizačního procesu. Jeho citátem si dovoluji tuto recenzi uzavřít: „V praxi tak africká dekolonizace popřela předchozí úvahy o graduálním postupu k nezávislosti, nezajistila novým státům ani ekonomické základy (jakýsi Marshallův plán pro příslušné regiony), ani bezpečnostní deštník. Nabízí se tak úvaha, že »globalizace vestfálského systému« vlastně v »době poevropské« (J. Patočka) záměrně destabilizovala Afriku tak, aby mohla být využita či spíše zneužita jinými silami, než byly nyní již druhořadé evropské mocnosti.“ (Caetano – Jelínek – Knitl /eds./, 2006, s. 40.)

Přes na první pohled nekoncentrovanou strukturu sborníku *Lusofonní Afrika 1975–2005* získá čtenář po jeho pečlivém prostudování pozoruhodně širokou a přitom vnitřně konzistentní představu o komplikovanosti, podmíněnosti a provázanosti aktuální politické, sociální, kulturní a ekonomické reality v portugalsky mluvících státech Afriky, zejména pak v regionu jižní Afriky. Pokud je mi známo, tak českému čtenáři dosud takový materiál nebyl dán k dispozici a tato příležitost by proto měla být využita k pečlivému studiu.

Michael Romancov

¹ Watkins, Ronald: Neznámá moře. Jak Vasco da Gama otevřel cestu na Východ. Praha: BB art, 2006, s. 23.

² Kennedy, Paul: Vzestup a pád velmocí. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996, s. 192.